

УДК 336.77

DOI: 10.31891/2307-5740-2020-286-5-22

МОРОЗ С. В.

Хмельницький національний університет

МЕЙШ В. О.

Національна академія Державної прикордонної служби України ім. Богдана Хмельницького

ОСНОВНІ АСПЕКТИ КРЕДИТУВАННЯ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

У статті на основі аналізу даних Національного банку України та Державної служби статистики України проаналізовано сучасний стан та динаміку банківського кредитування в Україні. Проаналізовано структуру та динаміку кредитів наданих домашнім господарствам. Досліджено кредитування в розрізі валют. Розглянуто процентні ставки за новими кредитами домашнім господарствам за цільовим спрямуванням у розрізі валют. Проаналізовано надання кредитів домашнім господарствам в розрізі регіонів, виявлено нерівномірність такого розподілу, що спричинено величиною доходів та чисельністю жителів регіону. Визначено необхідність активізації ринку споживчого кредитування як необхідної умови забезпечення розвитку внутрішнього ринку та реального сектора економіки.

Ключові слова: банківська система, банківське кредитування, споживче кредитування, споживчий кредит, структура споживчого кредитування.

MOROZ S.

Khmelnyskyi National University

MEISH V.

National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine named after Bohdan Khmelnytsky

MAIN ASPECTS OF LENDING AT THE PRESENT STAGE

Credit as an economic category causes constant controversy among scholars, which creates a certain degree of inaccuracy and at the same time contradictions. Scientific discussions focus not only on elucidating its economic nature, but also on the forms and types of credit, their classification and interdependence. The resumption of bank lending in the post-crisis period is possible under the conditions of theoretical substantiation of the essence of the loan and the impact of the financial crisis on the lending process. Lack of theoretical knowledge on the nature of credit in accordance with market conditions of economic entities has a negative impact on credit relations between lenders and borrowers, complicates access to credit resources. A necessary condition for ensuring the stability of the banking system is the development of bank lending. The constant change of conditions in the market of banking services and openness to the external environment require banks to constantly search for markets and lending mechanisms, including consumer credit. Lending is mostly slowed down due to the lack of theoretical justification of the essence of the loan category, the impact of the financial crisis on the lending process.

The concept of credit has a rich number of interpretations in the economic literature. This is due to different views of scientists on the essence of credit. That is why the relevance of the work is to generalize existing credit theories and concepts for the development of proposals for the interpretation of such an economic category as credit and to determine the essence of the category of bank credit. The solution of the above problems is possible with a more in-depth study of credit theory.

In the article on the basis of analysis of data of the National bank of Ukraine and Government service of statistics of Ukraine the modern state and dynamics of the bank crediting in Ukraine were. The structure and dynamics of credits given for households were analysed. The consumer crediting was studied in the cut of currencies. Interest rates were observed in new credits for households using for a specified purpose in the cut of currencies. Allotting credit for households was analysed in the cut of regions, the unevenness of such distribution was educed, that was caused by the quantity of profits and number of habitants of region. The necessity of activation of market of the consumer crediting was defined as a necessary condition of providing the development of internal market and real sector of economy.

Key words: banking system, bank crediting, consumer crediting, consumer loan, structure of consumer crediting.

Постановка проблеми. Кредит як економічна категорія викликає постійну полеміку серед науковців, що породжує певною мірою неточності і водночас суперечності. Наукові дискусії зосереджені не тільки на з'ясуванні його економічної природи, а й на формах та видах кредиту, їх класифікації та взаємозалежностях. Відновлення банківського кредитування у післякризовий період можливий за умов теоретичного обґрунтування сутності кредиту та впливу фінансової кризи на процес кредитування. Недостатність теоретичних напрацювань щодо сутності кредиту відповідно до ринкових умов суб'єктів господарювання негативно впливає на кредитні відносини між кредиторами і позичальниками, затрудняє доступ останніх до кредитних ресурсів. Необхідною умовою забезпечення стабільності банківської системи є розвиток банківського кредитування. Постійна зміна умов на ринку банківських послуг та відкритість зовнішньому середовищу вимагають від банків постійного пошуку ринків та механізмів кредитування, в тому числі споживчого кредиту. Кредитування здебільшого гальмується внаслідок відсутності теоретичного обґрунтування сутності категорії кредиту, впливу фінансової кризи на процес кредитування.

Таке поняття, як кредит має багату кількість трактувань в економічній літературі. Це відбувається через різний погляд науковців на суть кредиту. Саме тому актуальність роботи полягає в узагальненні існуючих кредитних теорій та концепцій для розробки пропозицій щодо трактування такої економічної категорії, як кредит та визначення сутті категорії банківський кредит. Вирішення вказаних проблем можливе за умов більш поглибленого дослідження теорії кредиту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми споживчого кредитування досліджуються багатьма науковцями, серед яких необхідно відмітити таких вітчизняних вчених, як О. Барановський, О. Васюренко, В. Лагутін, В. Міщенко, А. Мороз, А. Ковальчук, С. Реверчук, М. Савлук, Т. Смовженко та ін.

Вченими і практиками зроблено вагомий внесок у розвиток теорії і практики споживчого кредиту, зокрема щодо його сутності і використання. Разом з тим недостатньо досліджені й потребують поглибленого вивчення процеси споживчого кредитування в умовах економічної кризи.

Мета статті – аналіз стану та динаміки кредитування в Україні в умовах невизначеності та економічних викликів та визначення перспектив його подальшого розвитку.

Результати дослідження. Дослідивши чисельні варіанти трактування кредиту, які наводяться в працях багатьох науковців, так і в чинному законодавстві, доцільно зауважити, що на даний момент часу відсутнє єдине міркування щодо визначення сутті даного поняття. Це пояснюється тим, що категорія постійно змінювалась під впливом економічної політики країни, а також часу.

Особливий інтерес викликає законодавче тлумачення сутності кредиту, наведене в законах України «Про банки і банківську діяльність» та Податковому кодексі України.

Визначення терміну «банківський кредит», що наводиться в Законі України «Про банки і банківську діяльність», базується на сутності банківських кредитних операцій. Статтею 2 цього закону трактування кредиту зводиться до наступного: «Банківський кредит – це будь-яке зобов'язання банку надати певну суму грошей, будь-яка гарантія, будь-яке зобов'язання придбати право вимоги боргу, будь-яке продовження терміну погашення боргу, яке надано в обмін на зобов'язання боржника щодо повернення заборгованої суми, а також на зобов'язання на сплату відсотків та інших зборів з такої суми» [1].

Відповідно до Закону України «Про банки і банківську діяльність» кредит не розглядається як грошові кошти чи матеріальні ресурси. В цьому законі сутність кредиту пов'язана із зобов'язаннями, що випливають із умов договорів відповідно до Цивільного кодексу України, зокрема його 4 та 151 статей, що дає підстави стверджувати, що кредит функціонує в рамках економічних відносин. Таким чином, у різних законах України є різні підходи до тлумачення сутності однієї і тієї ж економічної категорії – кредиту, на котрому, зрештою, базуються усі кредитні відносини в країні, а це, безумовно, має негативний вплив на організацію банківського кредитування в цілому.

Податковим кодексом України, який набрав чинність 1.01.2011 році визначення категорії кредиту розглядається окремо в товарній і фінансовій формі. Товарний кредит відповідно до Податкового кодексу України це – товари (роботи, послуги), що передаються резидентом або нерезидентом у власність юридичних чи фізичних осіб на умовах договору, що передбачає відстрочення остаточних розрахунків на визначений строк та під процент. Товарний кредит передбачає передачу права власності на товари (роботи, послуги) покупцеві (замовникові) у момент підписання договору або в момент фізичного отримання товарів (робіт, послуг) таким покупцем (замовником), незалежно від часу погашення заборгованості [2].

На думку А.М. Мороза, кредит являє собою економічні відносини, що виникають між кредитором і позичальником з приводу одержання останнім позички в грошовій або товарній формі на умовах повернення у певний строк, і звичайно, зі сплатою відсотків [6].

Проаналізувавши усі наведені визначення, можна сказати, що найбільш точним визначення кредиту, з нашої точки зору, є охарактеризування його, як економічних відносин певного виду пов'язаних із наданням ресурсів у тимчасове користування на засадах обов'язкового повернення і погашення зобов'язанні, що виникають внаслідок даних відносин.

Зважаючи на значне розмаїття наукових думок щодо форм кредиту, варто виходити з того, що форми кредиту являють собою суспільні явища (економічні відносини), тому їх функціонування повинно демонструвати, як саме і в якій формі надається позика. Тобто класифікаційні ознаки форм кредиту мають зовнішній або формальний характер стосовно його суті, вони визначають лише загальні контури кредиту і не характеризують його внутрішній зміст. Саме за такого підходу до розуміння форм кредиту визначення його конкретних форм повинно базуватися на розгляді форм позичкової вартості, в якій вона переміщається між кредитором і позичальником. Такими формами виступають товарна, грошова і змішана (натурально-речова) [13, с. 113]. Слід зазначити, що законодавство України чітко не регламентує форми надання кредиту.

В економічній науці немає загального уявлення про те, що таке функція, і зокрема, функція кредиту. В німецькій інтерпретації функція – це задача кредиту; в російській літературі функція – це зовнішній прояв сутності, або специфічна взаємодія кредиту з зовнішнім середовищем, що не одне й те саме [4, с. 45].

Ключовими причинами незадовільного стану у сфері корпоративного кредитування в Україні є: повільне відновлення економіки після глибокого її падіння у 2014–2015 роках; незадовільна якість вже сформованого корпоративного кредитного портфелю; комплекс проблем банківської системи; повільне зниження рівня інфляції; обмеженість інструментів безпечного та надійного інвестування вільних ресурсів банків.

В умовах значних ризиків стабільності економічної ситуації в Україні внаслідок тривалого збройного конфлікту на Сході країни загострюються проблеми забезпечення національної безпеки у фінансовій сфері, зокрема у сфері банківського кредитування господарюючих суб'єктів.

Банківські кредити господарюючих суб'єктів, або, згідно класифікації НБУ, кредити, надані нефінансовим корпораціям, або (найбільш поширений термін) корпоративні кредити є домінуючою складовою кредитного портфелю банківської системи України. Протягом 2019–2020 рр. банківська система

України демонструвала скорочення обсягів корпоративного кредитування, і лише незначне збільшення кредитування населення (табл. 1) [7].

Таблиця 1

Кредити, надані нефінансовим корпораціям та домашнім господарствам, млн грн

Показник	Період				
	01.01.2017	01.01.2018	01.01.2019	01.01.2020	01.06.2020
Кредити банків, надані нефінансовим корпораціям, у т.ч.	822 114	829 932	859 740	744 648	762 953
– у гривні	417 432	455 095	464 023	426 514	420 329
у валюті (екв. млн дол. США)	14 883	13 355	14 292	13 431	12 752
Кредити банків, надані домашнім господарствам, у т.ч.	163 333	174 182	201 102	212 515	217 122
– у гривні	76 710	106 286	140 012	174 821	174 782
– у валюті (екв. млн дол. США)	3 186	2 419	2 206	1 591	1 576

Загальна сума працюючих в економіці України корпоративних кредитів протягом останніх років демонструвала негативну тенденцію скорочення. Зокрема, за найбільш важкі для економіки 2014-2015 роках загальний обсяг корпоративних кредитів скоротився на 116 млрд грн та на 8,5 млрд дол. США. Протягом 2016 року на тлі нестійкого економічного відновлення відбулось зростання корпоративного кредитного портфелю у гривні на 79 млрд грн, проте зазначене зростання відбулось, зокрема, за рахунок часткової конвертації валютного кредитного портфелю у гривню, адже загальна сума валютних корпоративних кредитів за 2016 рік скоротилась на 3,7 млрд дол. США. Протягом 2017-2018 років корпоративний кредитний портфель поступово зростає, проте темпи такого зростання не відповідали потребам економіки у «довгих» ресурсах в національній валюті. Проте протягом 2019 року та перших п'яти місяців 2020 року він скоротився на 96787 млн грн.

Питома вага корпоративних кредитів у загальній сумі кредитного портфелю українських банків має стійку тенденцію до спадання: значення цього показника на 01.01.2017 р. становило 83,15 %, на 01.01.2019 р. знизилось до 80,88 %, а станом на 01.06.2020 року склало 77,72 % всіх наданих банками кредитів. При цьому загальний обсяг наданих кредитів в українській економіці (за методикою Світового банку за 2018 р., останні звітні дані) зберігається на низькому рівні – 50,6 % ВВП, що у 2,7 разу нижче загальносвітового рівня (139,1 % ВВП).

Таблиця 2

Кредити, надані нефінансовим корпораціям, за строками погашення [7]

Показник	Період									
	01.01.2017		01.01.2018		01.01.2019		01.01.2020		01.06.2020	
	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%
Усього, у т.ч.:	822114	100	829932	100	859740	100	744648	100	762953	100
До 1 року	306002	37,2	354989	42,8	413695	48,1	375326	50,4	372295	48,8
Від 1 року до 5 років	353748	43,0	288950	34,8	278126	32,4	235423	31,6	250955	32,9
Понад 5 років	162364	19,7	185993	22,4	167920	19,5	133899	18,0	139704	18,3

Розподіл корпоративних кредитів за строками надання (станом на 01.04.2019 р.: 49 % – до 1 року, 31 % – від 1 до 5 років, 20 % – понад 5 років) свідчить про недоступність довгострокових кредитних ресурсів для більшості корпоративних позичальників.

Згідно з даними Світового банку, показник «Внутрішній кредит, наданий фінансовим сектором, % ВВП» у 2018 році в ЄС склав 138,9 %, Японії – 281,4 %, КНР – 218,3 %, США – 102,7 %, Словаччині – 79,8 %, Туреччині – 77,0 %, Польщі – 73,4 %, Грузії – 63,2 %, Угорщині – 54,6 %, Болгарії – 54,3 %. Дослідження процесів кредитування в Україні дозволило визначити такі тенденції: скорочення «довгих» кредитних ресурсів в економіці (таблиці 2, 3).

Станом на 01.06.2020 року частка кредитів нефінансових корпорацій на строк понад 5 років склала 18,3 %, населення – 27,1 %, на тлі зростання частки «коротких» (до 1 року) кредитів юридичних осіб до 48,8 % та фізичних осіб – до 43,7 %; збереження значної частки валютних кредитів (табл. 3).

Розподіл корпоративного кредитного портфелю банківської системи України у розрізі валют станом на 01.06.2020 року свідчить про те, що головну позицію серед валют, у яких надаються корпоративні

кредити, займає гривня 55,1 %, у валюті 44,9 %. Поточна структура корпоративного кредитного портфелю в розрізі валют, очевидно, не є оптимальною з точки зору фінансової безпеки у зв'язку з надмірною питомою вагою валютних кредитів, що формує додаткові ризики, пов'язані з курсовою нестабільністю, та не відповідає стратегічному завданню поступової дедоларизації грошової маси. Якщо частка кредитів населення у валюті поступово зменшується (до рівня 20,0 % за станом на 01.06.2020 р.), то частка валютних кредитів юридичних осіб перевищує 40 % протягом чотирьох років поспіль.

Таблиця 3

Кредити, надані домашнім господарствам та нефінансовим корпораціям, за строками погашення [7]

Показник	Період									
	01.01.2017		01.01.2018		01.01.2019		01.01.2020		01.06.2020	
	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%
Кредити, надані домашнім господарствам										
Усього, у т.ч.:	163333	100	174182	100	201102	100	212515	100	217122	100
До 1 року	38879	23,8	45895	26,3	73288	36,4	92576	43,6	94910	43,7
Від 1 року до 5 років	31743	19,4	48553	27,9	53223	26,5	64685	30,4	63410	29,2
Понад 5 років	92711	56,8	79734	45,8	74592	37,1	55254	26,0	58802	27,1
Кредити, надані нефінансовим корпораціям										
Усього, у т.ч.:	822114	100	829932	100	859740	100	744648	100	762953	100
У національній валюті	417432	50,8	455095	54,8	464023	54,0	426514	57,3	420329	55,1
В іноземній валюті	404683	49,2	374837	45,2	395717	46,0	318134	42,7	342624	44,9

Ключовими причинами поточного незадовільного стану у сфері корпоративного кредитування в Україні є наступні. Повільне відновлення економіки після глибокого її падіння у 2014–2015 роках. Зв'язок між динамікою виробництва у базових галузях економіки та динамікою корпоративного кредитування є тісним та двоспрямованим, адже, з одного боку, кредитні ресурси є джерелом активізації виробництва та економічного зростання держави, з іншого боку, банки уникають кредитування «проблемних» (збиткових, недостатньо прозорих та неплатоспроможних) підприємств. Отже, активне кредитування може сприяти активізації процесу виробництва, проте падіння виробництва також провокує гальмування процесу кредитування. Поточний прогноз НБУ щодо динаміки ВВП у 2019 році на рівні 2,5 % свідчить про те, що темпи зростання економіки України є недостатніми, адже не забезпечують її відновлення на докризовому рівні, що також є одним із негативних чинників скорочення обсягів корпоративного кредитування.

Неоптимальний розподіл корпоративних кредитів та недофінансування низки стратегічно важливих для економічного зростання видів економічної діяльності (табл. 4).

Таблиця 4

Кредити, надані нефінансовим корпораціям, за видами економічної діяльності [7]

Показник	Період									
	01.01.2017		01.01.2018		01.01.2019		01.01.2020		01.06.2020	
	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>	<i>6</i>	<i>7</i>	<i>8</i>	<i>9</i>	<i>10</i>	<i>11</i>
Усього, у т.ч.:	822114	100	829932	100	859740	100	744648	100	762953	100
Сільське, лісове та рибне господарство	55374	6,7	59706	7,2	67675	7,9	61600	8,3	64193	8,4
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	18226	2,2	7956	1,0	10870	1,3	7476	1,0	8181	1,1
Переробна промисловість	204255	24,8	203568	24,5	209393	24,4	176412	23,7	180598	23,7
Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	39789	4,8	52272	6,3	57674	6,7	55657	7,5	59411	7,8
Будівництво	45047	5,5	42592	5,1	39262	4,6	32260	4,3	24493	3,2
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	275015	33,5	282706	34,1	292392	34,0	266127	35,7	282915	37,1
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	37580	4,6	36009	4,3	42603	5,0	33708	4,5	32052	4,2

Продовження таблиці 4

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Інформація та телекомунікації	6859	0,8	7030	0,8	7448	0,9	6469	0,9	5819	0,8
Операції з нерухомим майном	81190	9,9	71345	8,6	66602	7,7	60797	8,2	53740	7,0
Професійна, наукова та технічна діяльність	40316	4,9	50154	6,0	49540	5,8	28912	3,9	11764	1,5
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	11293	1,4	9290	1,1	10562	1,2	9957	1,3	11103	1,5
Інше	7169	0,9	7305	0,9	5720	0,7	5272	0,7	28685	3,8

Станом на 01.06.2020 року сфера торгівлі отримує домінуючу частку кредитів у 37,1 %, їй суттєво поступаються переробна промисловість (23,7 %) та сільське господарство (8,4 %). Натомість галузі, що могли б стати локомотивами відновлення економіки (будівництво, транспорт, інформатизація та телекомунікації), відчувають гострий дефіцит кредитування. Поступова деградація кредитної підтримки переробної промисловості підтверджується структурою кредитів, наданих цим підприємствам, у якій підвищується частка виробництва харчових продуктів та хімічної продукції й скорочується частка металургійного виробництва й транспорту.

Скорочення частки кредитів домогосподарствам на придбання, будівництво та реконструкцію нерухомості до 16,2 % на 01.06.2020 року на тлі зростання до 81,0 % частки споживчих кредитів (таблиця 5) засвідчує шкідливість такої тенденції для економічного зростання.

Таблиця 5

Кредити, надані домашнім господарствам, за цільовим спрямуванням [7]

Показник	Період									
	01.01.2017		01.01.2018		01.01.2019		01.01.2020		01.06.2020	
	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%
Усього, у т.ч.:	163333	100	174182	100	201102	100	212515	100	217122	100
Споживчі кредити	101528	62,2	122066	70,1	151625	75,4	173702	81,7	175960	81,0
На придбання, будівництво та реконструкцію нерухомості	58549	35,8	48268	27,7	44458	22,1	32611	15,3	35132	16,2
Інші кредити	3255	2,0	3848	2,2	5019	2,5	6203	2,9	6030	2,8

Розбалансування регіональної структури кредитування юридичних осіб та населення. Якщо домінування столичного регіону та Дніпропетровської області у структурі корпоративних кредитів можливо пояснити особливостями реєстрації підприємств, регіональна структура кредитування фізичних осіб відображає значні диспропорції регіонального розвитку країни; додаткове ускладнення кредитної діяльності банків, викликане карантинними обмеженнями, що негативно впливають на попит на кредитні ресурси корпоративних (на тлі згорання інвестиційної діяльності та ділової активності загалом) і роздрібних (внаслідок пригнічених споживчих настроїв) позичальників. При цьому опитані банки очікують відновлення попиту на кредити не раніше III кварталу 2020 року. Крім того, зростання кредитних ризиків на тлі збереження карантинних обмежень змушує банки посилювати внутрішні вимоги до позичальників, що провокує зниження рівня погодження кредитних замовлень. Серед системних причин стримування банківського кредитування в Україні слід відзначити консервацію проблеми недостатньої надійності позичальників, пов'язаної як з об'єктивними макроекономічними обставинами (наявність значної кількості збиткових підприємств, складність ведення бізнесу в умовах карантинних обмежень, зниження попиту на продукцію експортерів тощо), так і з традиційно незадовільною платіжною дисципліною суб'єктів господарювання і населення; високий рівень відсоткових ставок, обумовлений жорсткою монетарною політикою НБУ.

Попри поступове пом'якшення монетарної політики, що проявляється, зокрема, у зниженні облікової ставки, здешевлення вартості кредитів для позичальників відбувається набагато повільніше. При цьому ставки за новими кредитами для населення навіть зростають (до 38,4 % станом на 01.06.2020 р.), гривневі кредити до 1 року, що, значною мірою, пояснюється повільним зниженням ставок за депозитами (табл. 6), а також надмірну зарегульованість процесів кредитування, зокрема, суб'єктивні критерії оцінки НБУ якості кредитних портфелів банків, що суттєво знижує доступність кредитів для позичальників за рахунок доволі жорстких вимог НБУ щодо забезпечення наданих кредитів; волатильну та уповільнену динаміку економічного розвитку, викликану, у тому числі, жорсткою монетарною політикою НБУ.

Таблиця 6

Процентні ставки банків за новими кредитами та депозитами в національній валюті до 1 року, % [7]

Показник	Період							
	травень 2017		Травень 2018		травень 2019		травень 2020	
	Кредитна ставка	Депозитна ставка	Кредитна ставка	Депозитна ставка	Кредитна ставка	Депозитна ставка	Кредитна ставка	Депозитна ставка
Україна в цілому, у т.ч.	14,0	9,6	17,1	12,2	18,7	14,0	13,2	7,0
Нефінансові корпорації	13,5	9,0	16,8	12,1	18,0	13,9	10,6	6,1
Домашні господарства	30,7	14,3	29,4	13,4	33,5	14,5	38,4	11,9

Споживачами на ринку корпоративного кредитування є юридичні особи, фінансовий стан яких безпосередньо впливає на обсяги надання кредитів банками, адже «проблемні» підприємства (збиткові, низьколіквідні, з надмірними обсягами дебіторської та кредиторської заборгованості, з падаючим обсягом реалізації тощо) не проходять «фільтр» кредитних підрозділів банків та не можуть розраховувати на значні обсяги кредитів на прийнятних умовах, тобто на тривалі терміни та з помірними відсотковими ставками. Частка збиткових підприємств в останні роки має тенденцію скорочення, проте зберігається на високому рівні, що суттєво звужує коло юридичних осіб, які можуть розраховувати на кредитування з боку банків.

Ситуацію у сфері корпоративного кредитування в Україні ускладнює також значна частка підприємств, що працюють в «тіні», адже процедура надання та супроводження корпоративних кредитів передбачає всебічний аналіз балансових та інших фінансових показників підприємств, перерахунок чергових кредитних траншів на рахунки юридичних осіб у безготівковій формі, що входить у суперечність з особливостями функціонування підприємств в «тіні». Отже, збереження в Україні значного сегменту «тіньової» економіки є чинником, що стоїть на перешкоді активізації корпоративного кредитування.

Незадовільна якість вже сформованого корпоративного кредитного портфелю банків підтверджується індикатором фінансової безпеки держави «Частка простроченої заборгованості за кредитами в загальному обсязі кредитів, наданих банками резидентам України», оптимальне значення якого становить 2 %, задовільне – 3 %, незадовільне – 4 %, небезпечне – 5 %, критичне – 7 %. Значення цього показника перевищило в Україні критичну позначку у 7 % ще станом на кінець відносно стабільного для економіки 2013 р. Отже, незадовільна якість наданих банками кредитів загрожувала стабільності банківської системи ще до трагічних подій зими 2013–2014 років, анексії Криму, початку збройного конфлікту на Сході країни, обвальної девальвації гривні та загострення банківської кризи. Проте сукупна кумулятивна дія зазначених подій призвела до подальшого загострення проблеми якості кредитного портфелю банківської системи та зростання значення даного індикатора до позначки 24,2 % станом на 01.01.2017 року Починаючи з травня 2017 р. НБУ почав публікувати статистику непрацюючих кредитів (NPL), розрахованих за новими правилами на основі загальноприйнятих у світі стандартів. Рівень NPL у середньому по банківській системі станом на 01.04.2019 р. становить 51,7 %, у т.ч. по корпоративних кредитах – 55,2 %.

Згідно з даними Світового банку, значення показника «Банківські позики, що не обслуговуються, у загальній сумі позик» за 2018 рік для Угорщини – 2,5 %, Грузії – 2,7 %, Словаччини – 3,1 %, Туреччини – 3,7 %, Польщі – 3,9 %, Румунії – 5,0 %, Білорусі – 5,0 %, Болгарії – 7,8 %, Молдові – 12,5 %. Динаміка частки непрацюючих кредитів (NPL) (табл. 7) засвідчує більшу проблемність корпоративних кредитів та кредитних портфелів у державних банках.

Таблиця 7

Частка непрацюючих кредитів NPL, % [7]

Показник	Період				
	01.01.2017	01.01.2018	01.01.2019	01.01.2020	01.06.2020
Частка непрацюючих кредитів загалом, у т.ч.:	53,99	54,54	54,54	48,36	49,62
Кредити корпоративному сектору	52,60	56,03	55,83	53,83	55,00
Кредити фізичним особам (включно з ФОП)	62,96	53,51	46,04	34,11	36,25
Банки з державною часткою, з них	77,23	71,12	67,92	63,52	64,79
ПАТ КБ «Приватбанк»	83,00	87,64	83,35	78,38	79,27
Банки з державною часткою, крім ПАТ КБ «Приватбанк»	29,37	55,75	54,96	49,33	51,05
Банки іноземних банківських груп	49,66	41,01	38,50	32,51	34,25
Банки з приватним капіталом	23,75	24,08	23,01	18,57	19,57

Передусім ПАТ КБ «Приватбанк» – збереження вагової частки тіньового сектору економіки (за оцінками Мінекономіки – 28 % ВВП у 2019 р.), що відсікає від кредитного обслуговування значну частину потенційних позичальників через неможливість здійснення достовірного аналізу фінансового стану та кредитної історії клієнтів; – наявність інших інструментів низькоризикового розміщення кредитних ресурсів банків. Протягом останніх років банки скорочували відносну частку ресурсів, спрямованих у корпоративне кредитування, збільшуючи частку інвестицій в ОВДП й сертифікати НБУ (табл. 8), які мають співставний фіксований рівень дохідності при нульовій імовірності неповернення; – незадовільну структуру залучених коштів, що погіршує умови кредитування.

Таблиця 8

Динаміка банківського кредитування та інвестицій банків у державні цінні папери [7]

Показник	Період									
	01.01.2017		01.01.2018		01.01.2019		01.01.2020		01.06.2020	
	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%
Кредити банків, надані нефінансовим корпораціям	822114	63,2	829932	58,3	859740	56,1	744648	50,5	762953	48,6
Кредити банків, надані домашнім господарствам	163333	12,5	174182	12,2	201102	13,1	212515	14,4	217122	13,8
Вимоги банків до НБУ (депозитні сертифікати)	68162	5,2	67187	4,7	62112	4,0	152221	10,3	132946	8,5
Вимоги банків до центральних органів держ. управління (ОВДП)	247875	19,0	352173	24,7	410828	26,8	366603	24,8	456435	29,1
Разом	1301485	100	1423473	100	1533783	100	1475987	100	1569457	100

На сьогодні банківські пасиви залишаються переважно «короткими» зі значною часткою валюти. Зокрема, серед коштів юридичних осіб лише 2,8 % є довгостроковими (понад 2 роки), при цьому частка довгострокових депозитів населення становить лише 1,0 %; – повільні темпи відновлення капіталізації банків. Криза 2014–2016 рр. та очищення банківської системи скоротили розмір її регулятивного капіталу, що на 01.06.2020 року є меншим (172 млрд грн), ніж на 01.01.2014 року (205 млрд грн).

Відновлення кредитування президент та уряд назвали одним з пріоритетних напрямів державної політики. Національний банк також наголосив на важливості активізувати кредитування і зафіксував це як у стратегії НБУ, так і у середньостроковій стратегії розвитку фінансового сектору.

На наш погляд, можна виділити три основні групи факторів, які визначають кредитну активність банків. Перша група – правові. Вона включає загальне верховенство права, надійність захисту прав кредиторів, ефективність судів, правоохоронних та виконавчих служб.

За останні два роки законодавство суттєво змінилося. Верховна Рада прийняла Кодекс законів про банкрутство, закон про захист прав кредиторів, упровадження інституту приватних виконавців та ін. Тим не менш, не всі проблемні питання врегульовані і практика роботи банків з позичальниками це підтверджує.

Відновлення кредитування президент та уряд назвали одним з пріоритетних напрямів державної політики. Національний банк також наголосив на важливості активізувати кредитування і зафіксував це як у стратегії НБУ, так і у середньостроковій стратегії розвитку фінансового сектору.

На жаль, 2019 та 2020 рік так і не стали роками відновлення кредитування. Зниження наданих банками кредитів спостерігається практично за усіма секторами економіки.

Загальний кредитний портфель банків за 2019 рік зменшився на 13 %. Найбільше знизилася кредитування базових та інфраструктурних галузей економіки: добувної (–31 %), переробної (–16 %), будівництво (–18 %), транспорт (–21 %). Загальна сума виданих кредитів нефінансовим корпораціям за минулий рік зменшилася більше ніж на 115 млрд грн. І це, на мій погляд, є вагомим ризиком, адже саме ці галузі дають найбільший мультиплікативний ефект в економіці, створюючи робочі місця в супутніх галузях.

Примітно, що знижується обсяг наданих кредитів суб'єктам середнього та малого підприємництва (за 2019 рік на 13 % та 22 %, відповідно), хоча саме цей сегмент визнається Національним банком та урядом як пріоритетний. Натомість стрімко зростають сегменти кредитування мікропідприємств та фізичних осіб, ані масштаб, ані характер діяльності яких не дозволяють розраховувати на системний вплив на зростання економіки в цілому.

Падіння кредитування на тлі високої капіталізації, ліквідності та операційної ефективності банків свідчить про системні проблеми у політиці регулювання їх кредитної діяльності. Підтвердженням цьому є те, що ми спостерігаємо зростання кредитування небанківськими фінансовими установами. Наприклад, за

9 місяців 2019 року кредитні спілки збільшили свій кредитний портфель на 12 %, приріст обсягу позик, наданих фінансовими компаніями, послуг з факторингу – 34%, фінансового лізингу – 69 %. Це свідчить про те, що кредитування в Україні можливе, і залежить у тому числі від політики регулятора ринку. На наш погляд, можна виділити три основні групи факторів, які визначають кредитну активність банків.

Група 1 – правові. Вона включає загальне верховенство права, надійність захисту прав кредиторів, ефективність судів, правоохоронних та виконавчих служб.

За останні два роки законодавство суттєво змінилося. Для усунення перешкод, що стоять на шляху розвитку корпоративного кредитування, були прийняті такі законодавчі акти та рішення. Схвалено рішення «Про активізацію кредитування в Україні» (рішення Ради НБУ від 13.12.2017 р. № 59-рд) та визначено «відновлення кредитування» як стратегічну ціль НБУ.

Прийнято Закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відновлення кредитування» № 2478–VIII від 03.07.2018 р., яким передбачається зменшення фінансового навантаження на одержувачів кредитів, зниження вартості кредитних ресурсів та спрощення доступу до них суб'єктів господарювання; ліквідація схем незаконного виведення майна з-під обтяження; спрощення процесу врегулювання боргу за рахунок вдосконалення позасудових інструментів та врегулювання погашення кредитів у процесі успадкування.

Прийнято Закон «Про внесення змін до деяких законів України щодо створення та ведення Кредитного реєстру НБУ та вдосконалення процесів управління кредитуванням» № 2277–VIII від 06.02.2018 р., який створює механізм для уникнення банками ризиків під час надання кредитів; забезпечує ефективне функціонування системи обміну інформації, яка необхідна під час процесу здійснення кредитування; дозволяє НБУ здійснювати моніторинг концентрації кредитного ризику, забезпечує підтримку банківського нагляду, захист прав вкладників та інших кредиторів.

Прийнято Кодекс України з процедур банкрутства (18.10.2018 р.), який встановлює умови та порядок відновлення платоспроможності боржника-юридичної особи або визнання його банкрутом з метою задоволення вимог кредиторів, а також відновлення платоспроможності фізичної особи. Прийняття Кодексу суттєво покращує позиції України в рейтингу «Doing Business». Тим не менш, не всі проблемні питання врегульовані і практика роботи банків з позичальниками це підтверджує.

Група 2 – монетарні фактори, а саме – **процентні ставки.** Вартість ресурсів безпосередньо впливає на вартість банківських продуктів. У зв'язку з тим, що у 2019 р. ми мали одну із найбільших облікових ставок у світі, то і вартість кредитних ресурсів була високою. На нашу думку, грошово-кредитна політика в 2019 р. була не виправдано жорсткою довгий час. І ця жорсткість проявилась і посилилась як за каналом реальної облікової ставки, так і за каналом реального обмінного курсу.

Найбільше посилення курсу гривні до долара у світі відбулось саме в 2019 р. Ситуація минулого року нагадує мені 2017 рік, лише з точністю до навпаки. Тоді, на нашу думку, НБУ із запізненням у півроку відреагував більш жорсткою монетарною політикою на інфляційний шок початку 2017 р. Це призвело до необхідності більш жорсткої монетарної політики впродовж 2018 р.

У другій половині 2019 року НБУ продовжував дотримуватись не виправдано жорсткої монетарної політики – з початку 2019 р. до жовтня 2019 р. облікова ставка знизилась лише на 1,5 в. п., до 16,5 %, а протягом жовтня – грудня на 4,5 в.п.

Група 3 – регуляторні. Мова про нормативно-правові акти, що регулюють кредитну діяльність банків. Сьогодні у банківському середовищі йде багато дискусій про те, що українським позичальникам отримати кредит у банку важче, ніж за кордоном. А регуляція оцінки ризиків надмірна і випереджає можливості бізнес-середовища в Україні. Підтвердженням цього є показники падіння обсягів кредитування 2019 р. Тому настав час пом'якшення вимог регулятора щодо оцінки ризиків банків за активними операціями та застави, що виступає забезпеченням за такими операціями. Це збільшить «апетит» банків до ризику, стимулюючи їх кредитувати реальний сектор. Вважаємо, що Національний банк може піти назустріч банкам. Насамперед, мова про такі обмеження. Послабити обмеження при стрес-тестуванні. Результатом стрес-тесту стало збільшення необхідних розмірів нормативів капіталу H2 та H3 майже вдвічі.

На нашу думку, макроекономічні та інші параметри, що закладені в основу стрес-тестів є досить жорсткими та потребують перегляду. Рада НБУ на одному із останніх засідань звернула на це увагу та рекомендувала правлінню НБУ оптимізувати процеси стрес-тестування банків. Полегшити резервні вимоги. Сьогодні банки мають забезпечити оцінку розміру кредитного ризику в обсягах, які часто роблять кредитування збитковим.

На нашу думку, для створення умов з розвитку кредитування потрібно підтримати пропозиції банківської спільноти та внести зміни до відповідної постанови. Насамперед варто доповнити перелік прийнятного забезпечення, зменшити значення коефіцієнтів PD та LGD для кредитів на груповій основі, які не мають простроченої заборгованості; дозволити банкам включати при оцінці класу фізичних осіб та фізичних-осіб підприємців доходи чоловіка/дружини і т.д. Створити умови для розвитку іпотеки. Цей

напрямок важливий для економіки, оскільки стимулює будівництво та розвиток супутніх галузей, тим самим мультиплікуючи економічний ефект.

Для розвитку іпотеки банкам важливо мати довгострокові джерела фондування, і при цьому мінімізувати процентні ризики, як для себе, так і для клієнтів. На нашу думку, банки повинні активніше використовувати плаваючі процентні ставки за іпотечними кредитами. Для прив'язки можна використовувати облікову ставку НБУ або індикатор вартості депозитів фізичних осіб (UIRD).

Нещодавно Національний банк оголосив про розширення інструментарію процентної політики та запровадження процентних свопів. Це має додатково розширити можливості банків з управління своїми процентними ризиками та стимулювати довгострокове кредитування. На рівні законодавства слід врегулювати права власників на ринку недобудованого житла. Це дозволить Національному банку переглянути оцінку ризиків за операціями банків з кредитування угод на первинному ринку.

Доцільно також включити в перелік прийнятеного забезпечення «майнові права на нерухоме майно, що належатиме до житлового та нежитлового фонду» та знову ж таки внести зміни до постанови НБУ щодо розміру кредитного ризику за банківськими операціями (№ 351). Такі зміни дозволять активізувати кредитування фізичних та юридичних осіб на придбання нерухомості на первинному ринку.

Якщо усунути правові, регуляторні та інші перешкоди, 2021 рік може стати роком динамічного зростання кредитування економіки України.

Висновки

Кредитні операції – це більша частина активів усіх банків країни. З огляду на те, що економіка перебуває на етапі спроб вийти з кризової ситуації та почати розвиватися до нового етапу, дуже важливим є питання аналізування та підвищення ефективності кредитної діяльності банківської системи. Підводячи підсумки дослідження, можна стверджувати, що розвиток кредитування на сучасному етапі економічного розвитку, в нашій країні, знижується. Зменшується кількість банківських установ та зростають процентні ставки за кредитами.

Обсяг кредитного портфеля банків відносно активів збільшується, натомість реальна його величина скорочується, це пов'язано зі зниженням якості кредитного портфеля, що в свою чергу призводить до зниження дохідності кредитних операцій банків та зростання рівня кредитного ризику. Для вирішення цієї проблеми банки повинні більше приділяти уваги підвищенню якості та ефективності управління кредитним портфелем. Банківське кредитування для розвитку потребує досягнення умов макроекономічної стабільності, тому для покращення ситуації в кредитуванні потрібна стабілізація економічних, політичних, соціальних умов та підтримка державою всього банківського сектору.

Необхідно зазначити, що значна частка проблемних кредитів у кредитному портфелі банків істотно стримує розвиток банківської системи України. Зниження рівня проблемної заборгованості вітчизняних банків відбувається вкрай повільно. За поточного стану судової та виконавчої систем навряд чи варто очікувати відчутного органічного скорочення обсягів проблемних кредитів у банках у поточному році. Попри це, вже зроблено певні кроки на законодавчому рівні щодо зменшення проблемної заборгованості та захисту прав кредиторів.

З метою підвищення ефективності кредитного процесу, банківським установам необхідно визначити стратегічні та тактичні напрями розвитку даного процесу, переглянути моделі кредитування шляхом розробки регламентів, положень і посадових інструкцій, внутрішніх стандартів і нормативів, систем управління якістю, зменшити кількість помилок при оформленні кредитної документації; посилити відповідальність банківських працівників за виконувану роботу; підвищити прозорість в організації кредитного процесу.

Впровадження та виконання описаних вище заходів має забезпечити фінансову стабільність та посткризове відновлення банківської системи України й активізацію виконання нею своєї основної функції – корпоративного кредитування.

Література

1. Про банки та банківську діяльність : закон України від 07.12.2000 № 2121- III.
2. Податковий кодекс України. Редакція від 23.12.2020 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>
3. Алексеев І.В. Гроші та кредит : навч. посіб. / І.В. Алексеев, М.К. Колісник. – К. : Знання, 2009. – 253 с.
4. Васюренко О.В. Банківські операції [Електронний ресурс] : навч. посіб. / Васюренко О.В. – 6-е вид., перероб. і доп. – К. : Знання, 2008. – 318 с. – Режим доступу : http://pidruchniki.com/17190512/bankivska_sprava/kreditni_operatsiyi_bankiv
5. Вовк В.Я. Кредитування і контроль [Електронний ресурс] : навч. посіб. / В.Я. – К. : Знання, 2008. – 463 с. – Режим доступу : <http://westudents.com.ua/glavy/1776-11-sutnst-vidi-bankvskogo-kreditu.html>
6. Гроші та кредит : підручник / М. І. Савлук, А. М. Мороз, М. Ф. Пудовкіна та ін. ; за заг. ред. М. І. Савлука. – 3-є вид., переробл. і доп. – К. : КНЕУ, 2002. – 598 с.
7. Сайт національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Banking_Sector

References

1. Pro banky ta bankivsku diialnist : zakon Ukrainy vid 07.12.2000 № 2121- III.
2. Podatkovi kodeks Ukrainy. Redaktsiia vid 23.12.2020 [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>
3. Alekseev I.V. Hroshi ta kredyt : navch. posib / I.V. Alekseev, M.K. Kolisnyk. – K. : Znannia, 2009. – 253 s.
4. Vasiurenko O.V. Bankivski operatsii [Elektronnyi resurs] : navch. posib. / Vasiurenko O.V. – 6-e vyd., pererob. i dop. – K. : Znannia, 2008. – 318 s. – Rezhym dostupu : http://pidruchniki.com/17190512/bankivska_sprava/kreditni_operatsiyi_bankiv
5. Vovk V.Ia. Kredytuvannia i kontrol [Elektronnyi resurs] : navch. posib. / V.Ia. – K. : Znannia, 2008. – 463 s. – Rezhym dostupu : <http://westudents.com.ua/glavy/1776-11-sutnst-vidi-bankvskogo-kreditu.html>
6. Hroshi ta kredyt : pidruchnyk / M. I. Savluk, A. M. Moroz, M. F. Pudovkina ta in. ; za zah. red. M. I. Savluka. – 3-ye vyd., pererobl. i dop. – K. : KNEU, 2002. – 598 s.
7. Sait natsionalnoho banku Ukrainy [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Banking_Sector

Надійшла / Paper received: 13.10.2020

Надрукована / Paper Printed : 04.11.2020